

УДК УДК 364.4

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-1-56-62

**SPECIFICITY OF BULLYING IN SECONDARY EDUCATION
INSTITUTIONS IN THE CONDITIONS OF WAR**

**СПЕЦИФІКА ІСНУВАННЯ БУЛІНГУ В ЗАКЛАДАХ
ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВІЙНИ**

Olena KARPENKO,

Doctor of pedagogical sciences,
professor

oh.karpenko@kubg.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-6715-2899>

Yulia DONCHENKO,

Master's student

l.kozak@kubg.edu.ua

<https://orcid.org/0009-0009-2339-8705>

Олена КАРПЕНКО,

доктор педагогічних наук,
професор

Юлія ДОНЧЕНКО,

магістрантка

Borys Grinchenko Kyiv University,

Київський університет імені

Бориса Грінченка,

✉ 18/2, Igor Shamo Boulevard,
Kyiv, 02154, Ukraine

✉ бульвар Ігоря Шамо, 18/2,
м. Київ, 02154, Україна

Original manuscript received: March 27, 2023

Revised manuscript accepted: April 08, 2023

ABSTRACT

The article analyzes the main components of the content of such a phenomenon as «bullying», presents the reasons for the existence of bullying in the conditions of an institution of general secondary education; the theoretical aspects of the formation and development of bullying among children and adolescents in Ukraine are disclosed.

The topicality of the topic is due to the fact that the problem raised in the article has hardly been studied in our country both from a theoretical and a practical standpoint. The phenomenon of bullying has been identified as widespread in modern schools, but for one reason or another, this problem is hushed up, cases of bullying are not publicized, and it is not customary to discuss it. It was found that the teaching staff, caring about their own reputation, ignores it, and on the other hand – parents who either consider the situation of bullying a good school of life, or, worried about their own children, transfer them to another educational institution.

The socio-pedagogical and psychological problem of modern times – bullying – has been analyzed, the essential signs, main causes, forms of manifestation of this phenomenon have been revealed; the main features of bullying are defined; the main mechanisms of its development are analyzed; the role structure of bullying is described and the consequences for all participants of this phenomenon (for victims of bullying, bullies, observers) are highlighted.

The purpose of the article was to determine the specifics of bullying and its prevention in war conditions, and as a result, the main modern scientific approaches to the manifestations of bullying were identified, and a system for preventing bullying among children and adolescents was described.

Based on the results of a generalized analysis of pedagogical, psychological, sociological studies, the scientific principles of the origin and manifestation of bullying are revealed; the scientific essence of the concepts is defined: «bullying», «bullying in war conditions»; clarified the current level of bullying among children; the theoretical prerequisites for the spread of bullying in society are revealed and analyzed, and the reasons for its growth during the war are singled out.

The main modern scientific approaches to the introduction, spread, and growth of bullying manifestations in the children's environment are summarized; identified and shown the socio-economic factors that contributed to the emergence and development of bullying in the environment of a general secondary education institution; reflects the prerequisites for the emergence of bullying in the children's and adolescent environment and the process of its growth as a negative stereotype among children and youth; reveals the specifics of bullying during wartime, as well as ways to overcome it.

It is concluded that the effectiveness and expediency of bullying prevention in general secondary education is possible subject to appropriate social and economic changes, and this, in turn, requires society to be ready to combat bullying in youth and children's environments.

Key words: *bullying, bullying in war conditions, bullying in institutions of general secondary education, ways to overcome bullying.*

Вступ. Сучасне українське суспільство переживає складний період кардинальних змін, у якому не тільки руйнуються старі ідеологічні підґрунтя, а і спостерігаються нові, суперечливі та проблемні впливи на особистість. Особливого значення набуває проблематика булінгу. Така ситуація зумовлена воєнним станом, боротьбою із російською агресією, значною кількістю внутрішньо переміщених родин із дітьми. Усі ці обставини дуже негативно відображаються на психологічному стані дітей, і проблема булінгу починає ставати дедалі актуальнішою. Варто зауважити, що дослідження цієї проблематики є дуже важливим науковим і практичним завданням, що потребує уваги і досліджень на різних рівнях. Одним із важливих наукових завдань є вивчення причин, наслідків та профілактики булінгу в умовах середньої освіти.

Згідно з даними ВООЗ, отриманими внаслідок моніторингового дослідження, в Україні регулярного насилля в школах зазнають близько 17% дівчат і 16% хлопців 11-15-річного віку. Самі регулярно ображають інших 16% українських школярів та 12% школярок [10]. Представлені дані підтверджують результати іншого опитування, яке провів Інтернет-сайт KidsPoll (1200 дітей). Згідно з ним, жертвами булінгу були 48% опитаних, із них 15% дітей неодноразово зазнавали насилля; 42% респондентів зазначили, що самі займалися булінгом, 20% – постійно [4].

Методи та методика дослідження. Значна кількість досліджень, присвячена вивченню булінгу в закладах середньої освіти, представлена як зарубіжними, так і українськими дослідниками. Серед зарубіжних науковців варто відзначити: Дан Ольвуссо, що розробив дослідницьку методику «Опитувальник Ольвуссона про булінг»; Дороті Еспелунд, яка проводила дослідження, що демонструють вплив булінгу на фізичне та психічне здоров'я підлітків; Пітер Сміт, який зосереджується на вивченні впливу булінгу на психічне здоров'я, самооцінку та поведінку молоді.

Щодо українських науковців, то варто відзначити таких: Т. Божок, яка здійснила дослідження взаємозв'язку між булінгом та впливом соціально-психологічного клімату в класі; О. Ігнат'єва виявила причини та проаналізувала наслідки булінгу в школах України та пропонувала педагогічні засоби запобігання цьому явищу; І. Коржевська, яка займалася дослідженням ставлення учнів до булінгу в школах та виявляла чинники, що впливають на формування такого ставлення; Л. Кузьменко досліджувала соціальні проблеми, пов'язані з булінгом в українських школах та запропонувала шляхи їх вирішення; І. Леонова вивчала психологічні особливості дітей, які стали жертвами булінгу та розглядала шляхи їх психологічної реабілітації.

Вивченням причин булінгу займалися ряд вчених, зокрема Д. Ольвеус, С. Свіфт, Т. Рітбі, Дж. Фрейзер. Вони виокремлюють такі причини булінгу: боротьба за лідерство; зіткнення різних субкультур, цінностей, поглядів і невміння толерантно ставитися до них; агресивність і віктимність; наявність у дитини психічних і фізичних вад; заздрість; відсутність предметного дозвілля тощо [4].

Таким чином, особливості булінгу в середній школі досить добре досліджені, однак науковці продовжують з'ясовувати ряд аспектів цієї проблеми. Ураховуючи стан війни в Україні, варто зауважити, що профілактика булінгу в умовах активних військових дій потребує більш детального вивчення, незважаючи на те, що вже є дослідження, присвячені означеній проблемі (А. Гуржій, С. Жукова, О. Лісова), однак їх кількість досить обмежена.

Метою статті є визначення специфіки булінгу та його профілактики в умовах війни.

Для початку розглянемо сутність поняття «булінг». Воно походить від англійського слова «bully», яке означає хуліган, забіяка, людина, яка використовує свою силу і владу, щоб налякати, або заподіяти шкоду слабшим людям. Поняття «булінг» (bullying) означає агресивну поведінку однієї людини відносно іншої людини з метою заподіяти їй моральної або фізичної шкоди, принизити її і в такий спосіб утвердити свою владу [10].

Булінг згідно з визначенням CDC (Centers for Disease Control and Prevention) – це будь-яка агресивна поведінка однієї людини чи групи людей, які не є родичами жертви, що повторюється неодноразово або має очевидні передумови для повторення [2].

На нашу думку, найбільш повне трактування цього поняття дала Н. Тілікіна, яка розглядає булінг (цькування) як «...діяння (дія або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого» [7].

Однак, виникає питання: «Чи є зв'язок між посиленням проявів булінгу та війною у країні?». Для того, щоб в цьому розібратися, ми проаналізували декілька досліджень. Одне з них проводилося в Ізраїлі під час війни в Газі в 2014 році. Результати засвідчили, що більшість школярів зі зони конфлікту повідомили про досить високий рівень булінгу в школі. Це пов'язано зі зростанням стресу та невпевненості в майбутньому в умовах війни [9]. Інше дослідження проводилося в Україні у 2015 році й показало, що серед школярів, які живуть в зоні конфлікту, було більше випадків булінгу, ніж серед інших регіонів країни. Причиною цього є зростання агресії та насильства в умовах конфлікту [6].

Отже, більшість досліджень підтверджують зв'язок між конфліктними умовами та посиленням проявів булінгу серед школярів у зоні конфлікту.

Особливість булінгу в умовах війни полягає в тому, що він може бути особливо небезпечним і травматичним для його учасників. Основна специфіка булінгу в умовах війни полягає в тому, що насильство може стати нормою поведінки в таких умовах і бути прийнятним як щось нормальне.

Дослідженням щодо специфіки булінгу в умовах війни вивчала Ліза Шарлетт (Lisa Sharlach), професор права та громадянської війни в Університеті Сіднея. Вона вивчала, як військові конфлікти можуть підвищувати ризик булінгу серед дітей і молоді, виділивши такі фактори, які сприяють зростанню кількості випадків булінгу в умовах війни, а саме: 1. Підвищена напруга та стрес серед дітей та молоді, що знаходяться під впливом військових конфліктів. 2. Зменшення кількості дорослих, які можуть надавати допомогу та контролювати ситуацію. 3. Зростання рівня насильства та агресії серед дітей та молоді, які відчувають страх та незахищеність. 4. Руїнування родинних та соціальних структур, які забезпечують безпеку та підтримку. 5. Поширення негативних стереотипів про певні етнічні чи релігійні групи, що може призводити до булінгу та дискримінації. 6. Розповсюдження військової культури, що підтримує насильство та агресію як засіб досягнення мети.

Отже, як бачимо, існує значна кількість факторів, які сприяють зростанню випадків булінгу під час війни і виникає проблема більш детального дослідження стану булінгу в Україні в умовах війни, з метою підбору найбільш оптимальних стратегій для його подолання.

Значна кількість учених виокремлюють різні можливості подолання булінгу. Однак, у контексті війни таких стратегій не так багато, зазвичай, це адаптовані стандартні стратегії. Водночас, ми звернули увагу на таких дослідників, як Пітер Сміз та Яу Ман Сью, які у своїй книзі «Булінг та зловживання владою: критичне втручання» описують кілька стратегій, що можуть бути ефективними в подоланні булінгу, зокрема і в контексті війни:

1. Створення безпечного середовища, де діти почуваються безпечно і захищено. Це може включати забезпечення належної охорони та забезпечення ментального благополуччя дітей.

2. Розвиток соціальної підтримки: необхідно створити можливості для соціальної підтримки та зв'язків між дітьми, щоб вони почувалися менш самотніми та ізольованими.

3. Навчання емоційної регуляції: діти потребують навичок емоційної регуляції, щоб зберігати спокій та відповідати на стресові ситуації без агресії.

4. Розвиток навичок конфліктології: діти повинні бути навчені, як ефективно вирішувати конфлікти та як уникати насильства.

5. Створення позитивного клімату: діти повинні бути залучені до створення позитивного середовища, де насильство не прийнятне, а доброзичливе ставлення до інших підтримується та високо оцінюється.

6. Розвиток міжкультурної компетентності: необхідно навчати дітей розуміти та поважати інші культури та традиції, що допоможе уникнути конфліктів на основі культурних розбіжностей.

Висновки. Таким чином, характеристика та аналіз основних положень такого негативного явища, як булінг дозволяє зробити висновки, що реалізація завдань на кожному із етапів його розповсюдження в закладі загальної середньої освіти потребує розробки і впровадження відповідних соціально-економічних чинників. До означених проблем спонукає кількість випадків психологічного та фізичного булінгу, яка потребує певного ставлення суспільства та соціуму.

Тому українська соціально-педагогічна практика профілактики агресивної та насильницької поведінки серед дітей потребує системного вивчення та аналізу зарубіжного передового досвіду в організації та здійсненні просвітницько-профілактичних заходів щодо подолання булінгу в школі.

Саме цей фактор формує надзвичайно високий попит на спеціалістів, котрі уміють професійно оцінити проблеми і допомогти людям їх вирішувати, а також на науковців і політиків, здатних діагностувати і прогнозувати соціальний розвиток суспільства, формувати ефективну соціальну політику України.

Література

1. Булінг у закладах освіти: що робити, якщо почали цькувати. Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL : <https://www.helsinki.org.ua/articles/bulinh-u-zakladakh-osvity-shcho-robyty-iakshcho-pochaly-tskuvaty> (дата звернення: 3.04.2023)

2. Градова В. Ю. Булінг в Україні: проблема очима дитини. URL : <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/232028>. (дата звернення: 03.04.2023)

3. Лушпай Л. І. Шкільний булінг як різновид суспільної агресії. Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Серія : Філологічна. 2013. Вип. 33. С. 85. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nznuoaf_2013_33_28.pdf. (дата звернення: 25.03.2023)

4. Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід. Методичний посібник / Андрєнкова В. Л., Мельничук В. О., Калашник О. А. Київ : ТОВ «Агентство «Україна», 2019. 132 с. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/protidiabulingu/2019-11-25-protidiy-bullying.pdf>. (дата звернення: 03.04.2023)

5. Профілактика деструктивної поведінки підлітків. URL : https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/41510/1/Destructive%20behavior_2022_IL.pdf. (дата звернення: 03.04.2023)
6. Становлення та розвиток особистості в умовах інформаційної війни : [зб.] матеріалів XI щорічної наук.-практ. конференції, 2 березня 2018 р. / Тавр. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського. Київ, 2018. 179 с.
7. Тілікіна Н. О. Особливості профілактики та подолання цькування (булінгу) в системі загальної середньої освіти. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград : КДПУ імені В. Винниченка, 2017. Вип. 146, т. 2. С. 204-208.
8. Український інститут дослідження екстремізму. Булінг – видуння війни. URL : <https://glavcom.ua/specprojects/stopbullying/buling-vidlunnnya-viyni-mi-tebe-prihitilli-a-ti-za-dnr-lnr-krichala-462639.html>. (дата звернення: 25.03.2023).
9. Центр контролю та профілактики захворювань США. Розуміння булінгу. URL : <https://www.wiki-data.uk-ua.nina.az.html>. (дата звернення: 03.04.2023).
10. School violence. Merriam-Webster Online Dictionary, Merriam-Webster. URL : <https://www.merriam-webster.com/dictionary/bullying>. (дата звернення: 3.04.2023).

References

1. Ukrainska Helsinska spilka z prav liudyny (2023). *Bulinh u zakladakh osvity: shcho robyty, yakshcho pochaly tskuvaty* [Bullying in educational institutions: what to do if you start bullying. Ukrainian Helsinki Union for Human Rights]. URL : <https://www.helsinki.org.ua/articles/bulinh-u-zakladakh-osvity-shcho-robyty-iakshcho-pochaly-tskuvaty> [in Ukrainian].
2. Hradova, V. Іu. (2021). *Bulinh v Ukraini: problema ochyma dytyny* [Bullying in Ukraine: the problem through the eyes of a child]. URL : <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/232028>. [in Ukrainian].
3. Lushpai, L. І. (2013). *Shkilnyi bullinh yak riznovyd suspilnoi ahresii* [School bullying as a type of social aggression]. *Naukovi zapysky [Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademii»]*. Seria: Filohichna – Scientific notes Ostroh Academy National University], 2013. Vyp. 33, 85. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nznuoaf_2013_33_28.pdf. [in Ukrainian].
4. Andrieienkova, V. L., Melnychuk, V. O., Kalashnyk, O. A. (2019). *Protydiia bulinhu v zakladi osvity: systemnyi pidkhid. Metodychnyi posibnyk* [Anti-bullying in an educational institution: a systematic approach]. Kyiv : TOV «Ahentstvo «Ukraina», 2019. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/protidibulingu/2019-11-25-protydiy-bullying.pdf> [in Ukrainian].
5. *Profilaktyka destruktivnoi povedinky pidlitkv* (2022). [Prevention of destructive behavior of teenagers]. URL : https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/41510/1/Destructive%20behavior_2022_IL.pdf. [in Ukrainian].
6. *Stanovlennia ta rozvytok osobystosti v umovakh informatsiinoi viiny : [zb.] materialiv XI shchorichna nauk.-prakt. konferentsiia, 2 bereznia 2018 r.* (2018). [Formation and development of personality in the conditions of information warfare]. Kyiv : Tavr. nats. un-t im. V. І. Vernadskoho. [in Ukrainian].
7. Tilikina, N. O. (2017). *Osoblyvosti profilaktyky ta podolannia tskuvannia (bulinhu) v systemi zahalnoi serednoi osvity* [Peculiarities of preventing and overcoming bullying in the general secondary education system]. *Naukovi zapysky. Seria: Pedahohichni nauky – Proceedings. Series: Pedagogical sciences*. Kirovohrad : KDPU imeni V. Vynnychenka, 2017. Vyp. 146, t. 2, 204-208. [in Ukrainian].
8. Ukrainskyi instytut doslidzhennia ekstremizmu (2017). *Bulinh – vidlunnia viiny* [Ukrainian Institute for the Study of Extremism. Bullying is an echo of war]. URL :

<https://glavcom.ua/specprojects/stopbullying/buling-vidlunnnya-viyini-mi-tebe> prihistili-ati-za-dnr-inr-krichala-462639.html. [in Ukrainian].

9. Tsentr kontroliu ta profilaktyky zakhvoriuvan SShA. (2021). *Rozuminnia bulinhu* [US Centers for Disease Control and Prevention. Understanding Bullying]. URL : <https://www.wiki-data.uk-ua.nina.az.html>. [in Ukrainian].

10. School violence. (2023). *Merriam-Webster Online Dictionary, Merriam-Webster*. URL : <https://www.merriam-webster.com/dictionary/bullying>. [in English].

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано основні складники змісту такого явища, як булінг, представлено причини існування його в умовах закладу загальної середньої освіти; розкрито теоретичні аспекти становлення та розвитку булінгу серед дітей та підлітків в Україні.

Актуальність теми зумовлена тим, що означена проблема майже не вивчена в нашій країні ні з теоретичних позицій, ні з позиції практики. Явище булінгу поширене в сучасній школі, але цю проблему з тих чи інших причин замовчують, не афішують випадки знущань, її не прийнято обговорювати. Виявлено, що педагогічний колектив, дбаючи про власну репутацію, ігнорує її, а з іншого – батьки, які або вважають ситуацію цькування хорошою школою життя, або, хвилюючись за власних дітей, переводять їх до іншого навчального закладу.

Проаналізовано соціально-педагогічну, психологічну проблему сучасності – булінг, розкрито сутнісні ознаки, основні причини, форми прояву цього явища; визначено основні риси булінгу; проаналізовано основні механізми його розвитку; описано рольову структуру булінгу та висвітлено наслідки для всіх учасників цього явища (для жертв булінгу, булерів, спостерігачів).

Метою статті стало визначення специфіки булінгу та його попередження в умовах війни і, як результат, виокремлено основні сучасні наукові підходи щодо проявів булінгу, описано систему його попередження серед дітей та підлітків.

За результатами узагальненого аналізу педагогічних, психологічних, соціологічних досліджень розкрито наукові принципи зародження та прояву булінгу; визначено наукову сутність понять: «булінг», «булінг в умовах війни»; з'ясовано сучасний рівень булінгу серед дітей; розкрито та проаналізовано теоретичні передумови поширення булінгу в суспільстві та викремлено причини його зростання під час війни.

Узагальнено основні сучасні наукові підходи щодо виникнення, поширення, зростання проявів булінгу в дитячому середовищі; визначено та показано соціально-економічні чинники, які сприяли виникненню та розвитку булінгу в закладі загальної середньої освіти; висвітлено передумови зародження булінгу в дитячому та підлітковому середовищі та процес його зростання як негативного стереотипу серед дітей та молоді; розкривається специфіка булінгу в період військового часу, а також шляхи його подолання.

Зроблено висновки, що ефективність та доцільність попередження булінгу в умовах закладу загальної середньої освіти можливе за умови відповідних соціальних та економічних змін, а це, в свою чергу, потребує від суспільства готовності до боротьби з булінгом у молодіжному та дитячому середовищах.

Ключові слова: булінг, булінг в умовах війни, булінг у закладах загальної середньої освіти, шляхи подолання булінгу.